

Eesti poliitilise kultuuri apologetika

Prof Igor Gräzin (RiTo 2), Riigikogu esimehe nõunik

Eesti poliitilise kultuuri küpsusest kõneleb asjaolu, et oma erakondade, rahvalike poliitiliste aktsioonide ja poliitilise meedia üldises kogumis vastab nähtus, mida võiks tinglikult nimetada "Eesti poliitikaks", sellele, mis Hegeli või Spengleri mõistesüsteemis oleks kas eesti rahva vaim või eestluse idee (mõistagi selle modernsel, 21. sajandi kujul). Eesti riigi kui terviku poliitilist orientatsiooni võiks nimetada mõõdukalt parempoolseks – st liberaalseks majanduses, konservatiivseks sotsiaalsuses ja luterlikuks protestantluseks usus, mis ühtekokku vastab enam-vähem sellele, mida on harjutud pidama "eesti meeleks" – alalhoidlikkusele, individualismile, töökusele. (Kui kedagi peaks häirima loetletud omaduste liigselt positiivne tähendus, võin nad asendada kitsiduse, egoismi ja tuimusega. Asi pole tähenduste emotsionaalsuses, vaid nendega tähistatavate omaduste objektiivses eksistentsis, mis peab väljenduma poliitikas.

Siit järeldus: juhul, kui riigi poliitiline üldorientatsioon ja rahvuslik-etniline kulturooloogiline arhetüüp on üksüheses vastavuses, on poliitika õige ja tema arengutase kõrge. Sest kehtib vastupidine: rahva meelsusele mittevastav poliitika on sunnitud kasutama pettust, varjamist, manipuleerimist selleks, et näidata end sellena, mis ta ei ole. Teiste sõnadega, rahva meelsusele mittevastav poliitika saab olla ainult madalakultuuriline ja korrumppeerunud.

Kultuuri kaks aspekti

Mõistel "kultuur" (ka selle rakenduses poliitikale) on kaks tähendust: ontoloogiline ja aksioloogiline. Esimesel juhul tähistab kultuur teatavat osa ühiskondlikust olemisest (jätkates Tartu koolkonna ja Lotmani traditsioone (Lotman 1999): ühiskondliku olemise märgilist osa). Teisel juhul on mõiste "kultuur(ne)" hinnangulise iseloomuga ja tähistab mingi sotsiaalse nähtuse kõrget, hinnatavat, väärtustatavat arengutaset. Neist kahest aspektist lähemalt saame väita, et Eesti poliitiline kultuur on kultuurne – olles osaks kultuurist ja arenenud hinnatavalt kõrgele tasemele. Parlamentaarne kultuur, millest kõneleb prof Taagepera, on vaid selle kõrgkultuuri üks ilminguid.

Teiste sõnadega, kinnitades kõrget parlamentaarse kultuuri taset Eestis, tuleb mõnda, et selle saavutamine pole üksnes professionaalsete poliitikute, vaid kogu rahva poliitilise teadvuse produkt. Eestis on realiseerunud massilises poliitilises teadvuses see, mida kehastas ja propageeris indiviidina Umberto Eco. Peeter Toropi artikli pealkiri on meie poliitikale ühtaegu nii tähistuslik kui ka tähenduslik – "Umberto Eco reaalsusest Eestis". Poliitilise sõnumi kui semiootilise vormi muudab semantiliseks poliitiline "kultuurimall" (Torop 2000, 417), st rahvuslik poliitiline kultuur.

Poliitilise kultuuri piirid

Esmaseks poliitilist kultuuri määratlevaks faktoriks on poliitika kui olemise sfääri enese piir. Lihtsamalt öeldes: selle defineerimine, mis poliitikasse kuulub ja mis jääb sellest väljapoole. Musternäiteks poliitika ja vastava kultuuri kadumisest on poliitilise elu depolitiseerumine

USA-s. Käimasolevaski presidendikampaanias märkame, et poliitikasfääri osutuvad tõmmatuks poliitiliselt ebaolulised küsimused (homoseksuaalsus armees, abortide keelamine ja lubamine) ning jäävad käsitluseta poliitiliselt olulised küsimused (vabakaubanduse edasine laienemine, NAFTA lõunaprobleemid, seosed NATO-ga, sotsiaalabiprogrammide eelarved).

Poliitilise elu, täpsemalt poliitilise kultuuri kadumise märke näeb veel enam föderaalset tasemest madalamal, kus "poliitiliseks" osutuvad tehnilised küsimused – üks partei toetab uue vangla ehitamist linnakesse X, teine linnakesse Y. Sellega võrreldes on Eesti poliitilise kultuuri maastik hästi defineeritud ja tundub vastavat poliitiliste nähtuste tegelikule olemusele. Seniajani, kuni elektritootmine oli tehniline probleem, ei küündinud NRG tehing poliitilisse ellu ja teadvusse, kuid niipea, kui see hakkas omandama riigi julgeoleku ja energeetika kui majandus haru tulevikuga võrreldavaid dimensioone, liikus probleem uude õigesse kohta – poliitikasse ja parlamenti.

Poliitilis-kultuuriline relevantsus

Poliitilise kultuuri hääbumisega seoses viitan jälle parimale näitele – USA-le. Seal, kus poliitika hakkab kultuurifenomenina kaotama oma identsust, muutub ka nende probleemide (küsimuste, argumentide, mediafragmentide jne) iseloom, mis seonduvad poliitilise tegevusega (mõjutavad, kommenteerivad, hindavad, kajastavad poliitikat). President Clintoni *Monica-gate* on selle tüüpiliseks näiteks: poliitiliseks osutus presidendi käitumine, millel puudus vähimgi poliitiline tähendus. Tähelepanuväärne on see, et presidendi *impeachment*'i valgustades näitas BBC koomilises valguses mitte Clintonit, vaid USA Kongressi. (BBC juhtkommentaari oli vabas tõlkes niisugune: USA parlamentäärid on nõrkinud sellest, et nende presidendi seksuaalsed suhted leidsid aset Valges Majas. Kas maailma superriigi president oleks siis pidanud minema parigipingile?)

USA näide on poliitilise kultuuri võõrandumisega seoses seda kohasem, et just seal leiab aset see, mida Eestis on õnnestunud vältida: poliitiliste tegelaste demoniseerimine, demokraatliku kontrolli alt vabastamine. USA presidenti ei käsitle USA poliitiline kultuur mitte lihtsalt peaministri või kabinetijuhina, vaid müstilisel moel Inglise monarhiaga seotud iidolina, rollimudelina (olgu täheldatud, et George Washingtonile pakutigi omal ajal kuninga staatust!).

Poliitikule mittepoliitilise probleemi tekitamine on üks tee poliitilise kultuuri taseme languse ja ebademokraatia suunas: president, kes peab tegelema enda ja noorukese praktikandi suhete seletamisega, ei saa tegelda oma töö – rahva esindamisega. Rahva ja erakonna huvide asemel hakkavad teda motiveerima muud faktorid: näiteks võitlus oma koha pärast. Film "*Wag the Dog*" modelleeris hiljem Iraagis tekkinud olukorra, kus sõjalise aktsiooni motiiviks polnud mitte rahvuse huvid, vaid poliitilise (sisult seltskondliku) skandaali summutamise vajadus.

"Nii-ei-tehta"-reegel

Professionaalse poliitilise tegevuse (ja poliitilise kultuuri) üks eripärasid seisneb selles, et ta paneb koos töötama inimesed, kes väljaspool professionaalset tegevust omavahelist suhtlust

pigem väldiksid. Parlament ühendab endas professionaalsel alusel inimesi, kelle vaated on piisavalt erinevad, kelle inimlik tolerant on pingestatud (enne parlamenti saamist on üksteist valimiskampaania käigus rünnatud) ja kelle ego (tunnistagem seda!) on tavapärasest kõrgem. Seega on mistahes parlament juba oma olemuselt vastanduv ühendus. Millised vormid konfrontatsioonilisus võib võtta, on nii parlamendi enda kui ka selle taga oleva poliitilise kultuuri küsimus.

On väidetud, et poliitilised mängud on julmad. Küllap nad seda ka on. (Nimesid nimetamata: meie tipp-poliitikast on lahkunud vähemalt paarkümmend inimest just nimelt psühholoogilistel, osalt isegi neist väljakasvanud psühhiaatrilistel põhjustel.) Kuid samas möönan, et poliitilises konfrontatsioonis on olemas piirid, mida poliitiline kultuur ületada ei luba. On raske neid defineerida, aga tootsin vaid kaks näidet.

Esiteks nn lindiskandaal, mis lülitas paljud selle osalised poliitilisest protsessist täielikult välja. Nende taastulemine poliitilisse protsessi nõudis nii aega kui ka alternatiivseid pingutusid. Teiseks Hallaste seksi-lugu, mis viis tegelase poliitikafäärast välja kuni tänaseni (seda aga poleks juhtunud, kui tegijaks polnuks kirikuõpetaja, kelle poliitiline programm sisaldas viidet perekondlikule karskusele).

Samas jätab poliitiline kultuur tähelepanuta paljud muud patud – kroonilised purjuspäi autodega sõitmised, niisama huligaanitsemine (leebe reaktsioon kuulsale “Mihkli” baari intsidendile), joomalood (kui nad ikka vastavad tõe) jne.

Poliitilise kultuuri piirid

Kuigi see puudutab mittepoliitikut ja mitte kuigivõrd kõrge intelligentsitasemega inimest, on just nooruke poplaulja prl Etti musternäiteks poliitilise “nii-ei-tehta”-fenomeni kohta. Hetkel, mil ta ütles, et soovib tappa üht Eesti juhtivat poliitikut, oli ta poliitilise kultuuri seisukohalt sooritanud enesetapu. Isegi selle poliitikuga opositsioonis olijad hoidsid pöialt, et Etti mitte mingil juhul lauluvõistlusel ei võidaks ja seeläbi ei võimendaks poliitilise kultuuri taburikkumist, millega ta oli hakkama saanud.

Põhjus: poliitilise kultuuri ja poliitilise mängu alusreegel on, et mäng peab jätkuma ja sellega peab nõusse jääma ka kaotaja. Alternatiiviks on ettilik poliitiline kontrakultuur (Umberto Eco järgi kultuuritus), tänavatürannia, rahva poliitilise tahte esindamatus.

Toon näite mängujätkamise filosoofia realiseerimisest Eesti poliitikute poolt. Kuigi 1989. aastal oli Eesti delegatsioonil ülipiisavalt hääli selleks, et valida eneste hulgast alalise NSV Liidu Ülemnõukogusse ainult Rahvarinde saadikud, otsustati õiglase mängu nimel vabatahtlikult loovutada üks koht vastasrindes, Interrinde esindajale Pupkevitšile. (See “õilsus” läks meile pärast kalliks maksma, sest nimetatud poliitik tegi hiljem kõik temast oleneva, takistamaks Eesti saadikute tegevust!) Mõte oli selge: parem oponent parlamendis kui jõuk tänaval.

Tabud poliitilises kultuuris

Eesti poliitilise kultuuri iseloomujooneks on kindlate tabude olemasolu, mis taanduvad laias laastus sellele, et mittepoliitilisi probleeme poliitilisteks ei tehta. Meie kultuuris on parlamendisaadik professionaal, kes saab palka oma valijate esindamise eest parlamentaarse töö kõikides vormides. Tööväline tegevus ja renomee võivad omada tähtsust (mõningate) argumentidena valimiskampanias, kuid jäävad suhteliselt ebaolulisteks praktilises poliitilises tegevuses. *Argumentum ad hominem* on üldiselt Eesti poliitikas vastuvõetamatu. (Rahandusministri boikoteerimist opositsiooni poolt ei õnnestunudki viia kaugemale mõnenädalasest saalist väljamarssimisest – ilma mistahes mõtteka sõnumi või poliitilise järelaluseta tegevus väljus kehtiva parlamentaarse kultuuri raamidest.)

Puhtemotsionaalsel tasemel (statistika ja täppisarvud puuduvad) tundub, et parlamentaarse kultuuri kõrgem tase, st tolerantsus, tagab parlamenditöö kõrgema efektiivsuse ja vastupidi. Riigikogu VIII ja IX koosseisu töö põguski võrdlus näib seda kinnitavat.

Tabud parlamentaarses kultuuris

Teoreetiliselt võttes juhindub mistahes parlament oma töös kindlatest protseduurireeglitest (kodukorrast), mis tagavad parlamentaarses kultuuris omaksvõetud põhimõtete teostumise. Nende hulka kuuluvad seaduseelnõude menetlemise kindel kord, saadiku sõnaõigused, olulised garantiid parlamentlikule vähemusele (meil näiteks opositsioonile garanteeritud koht Riigikogu juhatuses), vaheaegade võtmise võimalused ja kord, loomaks tingimusi hoiakute operatiivseks läbiarutamiseks fraktsioonides jne. Kuid ka meie kõrgelt arenenud parlamentaarse ja poliitilise kultuuri tingimustes on lünki ja puudusi, mis võimaldavad parlamentlikku protseduuri kui parlamendikultuuri väljakujunenud osa kasutada deklareeritud eesmärkide vastaselt. Tüüpnäiteks siinkohal oli kaitseväge juhataja Johannes Kerdi vabastamise protseduur, kus parlamenti niigi ignoreerima kalduv president Lennart Meri põgenes küsimuste eest sel teel, et asendas oma asjakohase ettekande poliitilise avaldusega, mille järel võis ta lahkuda Riigikogu saalist küsimustele vastamata. Tehniliselt oli see võimalik, kuid poliitiliselt oli samm kultuuritu.

Teiseks analoogiliseks näiteks on nn sakslaste seaduse (omandireformi tõlgendamine enne Teist maailmasõda Saksamaale tagasiasunute suhtes) arutelu blokeerimine opositsiooni poolt enne iga hääletust vaheaegade võtmisega (neid pidi ühtekokku olema üle saja). Erinevus presidendi käitumisega võrreldes oli aga selles, et opositsioon, kuuludes parlamendi koosseisu, kasutas parlamendikultuuri juurde käivat protseduuri konkreetse seaduseelnõu blokeerimiseks, avaldamata sealjuures lugupidamatust parlamendi suhtes. (Parlamendi pädevust kahtluse alla ju ei seatud!) Eesmärk saavutatigi – koalitsioon oli sunnitud kuulama opositsiooni senisest tähelepanelikumalt.

Analoogilisest probleemist on USA Senatis sündinud nn. *filibuster*'i protseduur, kus senaatoritel on nende kõnede ajalise piiramatus tõttu võimalik lõputult pidurdada seadusandlikku protseduuri (on ette loetud telefoniraamatut, kreekakeelset "Iliast" jne) Tänapäeval *filibuster*'it praktiliselt enam ei teostata, piisab tema kodukorrahast väljakuulutamisest. Analoogia oleks kasutatav meilgi. Parlamentaarse kultuuri tabu muundub

üldisest poliitilisest tabust selliseks, et jätkuva parlamentaarse mängu võimalus teatavate võiduvõimalustega peab säilima ka opositsioonile. Keelatud on kõik, mis sellise võimaluse välistab.

Kodukorra igavene ebatäielikkus

Toon paralleeli teisest valdkonnast – kriminalistikast. Kuritegude avastamise tehnoloogiat põhjalikult tundev inimene võiks teoreetiliselt planeerida põhimõtteliselt avastamatu kuriteo (Dostojevski Raškolnikov jõudis sellele väga lähedale!). Kuid reaalsuses on taoline kuritegu peaaegu võimatu, sest elus juhtub alati midagi, mida pole võimalik ette näha. Liiklusummik või ukse taha näuguma jäänud kassipoeg, läbipõlenud elektripirn või valel ajal kojutulev majanaaber sunnivad improviseerima ja viivad vahelejäämisele.

Parlamendi kodukorraga on sama lugu. Ideaalne parlament ja ideaalne kodukord on võimalikud vaid politoloogide traktaatides ja poliitikute unistustes. Kui 200-aastase USA põhiseaduse puhulgi selgus seoses *Monica-gate'* iga, et presidendi *impeachment'* i protseduur pole selge, siis mida arvata meie kümneaastasest parlamentarismist? Kodukorda suudavad parandada, muuta ja lünki täita vaid ilmnevad vead ja korra raames toimiv hea parlamentaarne tava ja kirjutamata poliitiline kultuur.

Aga kuivõrd kodukord ei saa parlamentaarset kultuuri ette kirjutada – eetika pole üldse juriidiliselt lõpuni normeeritav – ega ette näha kõiki probleemolukordi, oleks ehk mõttekas kaaluda ühte ideed, mis laenatud USA põhiseadusliku assamblee (nn Philadelphia konventsiooni) paari sajandi tagusest ajaloost. Põhimõtteliste protseduuriküsimuste kerkides muutus kogu konvent (meie puhul Riigikogu täies koosseisus) omaenese komisjoniks: protseduurikomisjoniks, mille liikmeteks olid kõik konventi liikmed (siit ka nimetus *committee of the whole* (Collier, Collier 1986, 90)) ja mis lahendas vastava protseduuriprobleemi, st viis komisjonina välja üldisele hääletusele.

Mõtte lihtsuse nimel jätan ameeriklaste ajaloo kõrvale ja esitan nende kogemuse meie oludele vastava ettepanekuna – protseduurilise probleemi kerkides tuleb kokku Riigikogu kodukorrakomisjon, millesse kuuluvad kõik 101 Riigikogu liiget. Komisjonil on esimees ja asetäitjad, kelleks ei tohi olla Riigikogu juhatuse liikmed. Riigikogu töötamisel protseduurikomisjonina istuvad Riigikogu liikmed mitte vastavalt oma erakondlikule kuuluvusele, vaid tähestikulises korras, nagu oma koosseisu esimesel istungilgi. Protseduurilise küsimuse lahendi esitab komisjoni esimees Riigikogule tavalises korras ja see hääletatakse läbi tavalises korras (saadikud istuvad oma tavakohtadele tagasi, kuulavad ära ettekande ja kaasettekanded).

Poliitiline kultuur ja demokraatia

Eesti rahva ja Riigikogu kõrge poliitilise ja parlamentaarse kultuuri fenomen vajab omaette seletust, mida mul mitteaajaloolasena pole lihtne leida. Küll aga on rahvusvaheline poliitiline suhtlus ja osalus kolme riigi poliitilises elus mind veennud selles, et Eesti poliitilise ja parlamentaarse kultuuri tase on imekspandavalt kõrge. Selles peitub kaksipidine oht.

Esimene ja väiksem on rahulolu oma poliitilise süsteemiga, mis pole kaugeltki ideaalne ja lõplik.

Asjaolu, et poliitilise režiimina on Eesti kahtlemata demokraatlikum kui USA või Inglismaa, et meie põhiseadus on efektiivsem ja inimkeskem enamiku Õhtumaa riikide omast, ei tähenda, et Eestis puuduvad poliitiliste kriiside võimalused ja poliitika väljaviimine tema enese raamidest ning mitte poliitiliste elementide sissetoomine poliitikasse. (Ohtliku tendentsina nimetagem kasvõi omaaegse partei, Koonderakonna ideelaenu Mussolinilt mittepoliitilise spetsialistidevalitsuse moodustamisest, mis on ajaloo teatavasti eelsammuks mittedemokraatlike režiimide, eeskätt L. Duguit' tüüpi korporatismi suunas.)

Teine oht seisneb selles, et ühinedes Euroopa Liiduga, tuleb Eesti parlamendil ja parlamendisaadikutel asuda tihedasse kontakti Eestist madalama poliitilise kultuuriga riikidega, kelle hulgas on ka majanduslikke ja sõjalisi suurriike. Rääkimata juba poliitilisest kultuurist (kultuuritusest), mis domineerib Euroopa Liidu enese institutsioonides. Ajaloo kurb kogemus (antiikse Rooma barbariseerumine) viitab sellele, et mitte alati ei jää kahe kultuuri kokkupõrkes püsima kõrgem.

Filosoofilis-poliitilises mõttes elame täna postmodernistlikus ajastus (Habermas 1996). Selle uue mõtlemislaadi tunnuseks on klassikaliste "suurte narratiivide" kadu, mille hulka kuulub ka idee ühiskonna demokratsismist enamuse poliitilise valitsemise kaudu. See, mis asemele tuleb, on demokraatia kui päevast päeva jätkuv dialoog, üldrahvalik ümarlaud, mis saab meie argiteadvuse osaks mitte kord nelja aasta tagant, vaid igapäevases tavaelus. Ning see annab uue ja kõrgema väärtuse poliitilistele vähemustele ja opositsioonile, kes teevad selle dialoogi mõttekaks ja viljakaks.

Kasutatud kirjandus

Collier, C.; Collier, J. L. (1986) Decision in Philadelphia. The Constitutional Convention of 1787. N.Y., Random House.

Habermas, J. (1996) Between Facts and Norms. Oxford, Polity Press.

Lotman, J. (1999) Kultuurisemiootika. Tekst-kirjandus-kultuur. Tallinn, "Olion".

Torop, P. (2000) Kultuurimärgid. Tartu, Ilmamaa.